

איורי ברזל
לסיפורי יצחק בֶּפֶל
תערוכת פסלים של אנדריי קומנין

איליה רודוב | אמנות ומחקר 7

שליסנר חיתוכי להבה ופלסמה

עיריית רמת גן
המוזיאון לאמנות רוסית
ע"ש מיכאל ומריה צטלין

עיריית תל אביב
ספריית שער ציון -
בית אריאלה

אנו -
מוזיאון העם
היהודי

המרכז לתערוכות
אמנות יהודית על שם
גרשון ויהודית ליבר

מחקר: פרופ' איליה רודוב
קטלוג: אנה ימלין
חיפוש מקורות תרגום: רגינה קומנין
תרגום ועריכת לשון: נקודא זינגר
הגהות: ד"ר ענת אדרת

הוועדה האקדמית

ד"ר ולדימיר לווין, המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' מרים ריינר (ראש מרכז ליבר), אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' איליה רודוב, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' רומן כצמן (חבר אורח), אוניברסיטת בר-אילן

גיליון מיוחד של "אמנות ומחקר": פרסומי המרכז לתערוכות אמנות יהודית על שם גרשון ויהודית ליבר
המחלקה לאמנות יהודית, הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן
חברת ז', תשפ"א

עורך

ד"ר צבי אורגד

המערכת

מנהלת: גב' רחל הניג

עיצוב והפקה: סיגלית אורגד-דורון

תודה למפעל שליסנר חיתוכי להבה ופלסמה בע"מ על התמיכה בתערוכה ובהוצאת הקטלוג

ISSN 2519-6049

ISSN 2519-6049

נעשה כל מאמץ לאתר את בעלי זכויות היוצרים של יצירות האמנות שפורסמו בחוברת זו. אם מסיבה
כלשהי לא הוזכרו בעלי זכויות כלשהם, המערכת מבקשת ליצור עמה קשר.
© כל הזכויות שמורות למרכז לתערוכות אמנות יהודית על שם גרשון ויהודית ליבר ולמחלקה לאמנות
יהודית, אוניברסיטת בר-אילן, תשפ"א

9 772519 60490 >

איורי ברזל לסיפורי יצחק בַּבֵּל

תערוכת פסלים של אנדריי קומנין

קטלוג תערוכה:
איליה רזוב

רמת גן 2021

בַּבֶּל של ברזל מאת אנדריי קומנין: קריאת הספרות היהודית הרוסית בישראל של היום

איליה רודוב

ניתן לתפוס דימוי חזותי בין רגע, במבט אחד כולל, ולאחר מכן לעיין בו בכיוונים שונים. בנוסף לכך, אפילו התיאור המילולי המפורט ביותר הינו פרגמנטרי ואינו מסוגל להעביר את הנצפה בשלמותו ובהמשכיותו. המאייר מגבש את ראייתו והבנתו האישיים של הטקסט באמצעות גיוס הטכניקות והקודים של האמנות החזותית. במילים אחרות, איור אומר לא פחות על אמן עצמו מאשר על היצירה הספרותית שאותה הוא "מפרש".

קומנין מאייר סיפורים בני מאה שנה, המתארים את עברה של המדינה אותה עזב במכוון. סיפורים אלה נושאים את חותמה של האידיאולוגיה הקומוניסטית, שאינה מקובלת עליו. יחד עם זאת, המיזוג בין המורשת היהודית והתרבות הסובייטית, האופייני לבבל, היווה רכיב משמעותי של חיי המאייר לפני עלייתו לישראל. על אף שמושגי המורשת התרבותית והתרבות הסובבת את האמן השתנו בישראל, הוא ממשיך לחיות בהצטלבות התרבויות. מאמר זה בוחן את האיורים כדרך קריאתם של סיפורי בבל, מתוך עמדה מרוחקת מהזמן, המקום, הסביבה הלשונית והסדר החברתי בהם נוצרו הטקסטים.

האיורים התלת ממדיים ליצירותיו של יצחק בַּבֶּל (איסאק באבל; 1894-1940) נעשו ממתכת על ידי האמן הנפח אנדריי קומנין בשנים 2018-2019. בהימצאותו באם הדרך בין זהותו היהודית והתרבות הסובייטית המתגבשת, תיאר בבל באהבה ובנימה טרגית את העולם היהודי ההולך ונעלם, ובה בעת התבונן בתקווה המתובלת בחשדנות באידיאל הסוציאליסטי¹ קומנין קרא את יצירותיו של בבל עוד בימי נעוריו במוסקבה, וכעת, לאחר שחי שלושה עשורים בישראל, קורא אותן מחדש, גם במקור הרוסי וגם בתרגומים שונים לעברית.

כל קריאה של טקסט ספרותי מלווה בפרשנות. הקורא מבין את הכתוב בהתאם לתפיסתו את החיים ויחסי האנוש, לניסיונו, גילו ותחושת השייכות לקבוצה חברתית זו או אחרת.² תרגום ספרות הוא פרשנות בלתי נמנעת - לא העתקה, אלא חיקוי או שחזור של משמעויות והקשרי המקור, תוך שימוש בסמנטיקה אחרת, באמצעי הבעה ורמיזה שונים. על אחת כמה וכמה נכון הוא המושג "פרשנות" כשמדובר באיור. נרטיב מילולי הוא לינארי מטבעו, רצף הסיפור מוביל את הקורא ממאורע אחד למשנהו. בשונה מטקסט ספרותי,

1 ראו: Efraim Sicher, "The Jewishness of Babel," in *Jews in Russian Literature after the October Revolution: Writers and Artists between Hope and Apostasy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 71-114; idem, "The 'Jewish Cossack': Isaac Babel in the First Red Cavalry," *Studies in Contemporary Jewry* 4 (1988): 113-34; idem, "The Jewishness of Babel," in Jack Miller (ed.), *Jews in Soviet Culture* (New Brunswick: Transaction Books, 1984), 167-82; idem, "The Duality of the Alienated Jewish Narrator in Modern Jewish Literature: An Analysis of Semiotic Modelling in the Prose of Isaak Babel," in *Proceedings of the 8th World Congress of Jewish Studies* 3 (Jerusalem: World Union of Jewish Studies, 1982): 129-34. См. также избранные исследования творчества Бабеля: Михаил Вайскопф, *Между огненных стен. Книга об Исааке Бабеле* (Москва: Книжники, 2017); Efraim Sicher, *Babel in Context: A Study in Cultural Identity* (Boston: Academic Studies Press, 2012); Gregory Freidin, ed., *The Enigma of Isaac Babel: Life, History, Context* (Stanford University Press, 2009); Efraim Sicher, *Style and Structure in the Prose of Isaak Babel* (Columbus, Ohio: Slavica, 1986).

2 מתוך המחקרים הרבים על תהליך הקריאה כפרשנות, אציין כאן רק את סקירת המחקר אודות תפקיד הקורא בפרשנות הטקסט מאת אומברטו אקו: Umberto Eco, *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts* (Bloomington: Indiana University Press, 1984), 3-43.

"מדבר מעט, אך מדבר עסיסית"⁴ שפתו של בבל צומחת מתוך הניב שהתפתח באודסה, עיר נמל רב לאומית, בסוף המאה ה־19.⁵ התקשורת המתגבשת בצומת התרבויות מעצבת מחדש באופן חופשי את הנורמות המקובלות של השפה, תוך שאיפה לביטוי מרוכז, קצר ואמוציונלי. בבל אינו מעתיק את הניב האודסאי,⁶ אלא יוצר את שפתו האישית ברוח עוצמת הבעתו, חריפות האינטונציות, הספונטניות והפרדוקסליות שלו. תיאורי המקומות, האירועים והאנשים רוויים במטאפורות. דיבורן של הנפשות הפועלות לפעמים קטוע ואנאלפביתי, לפעמים אָפִי, אבל תמיד מדויק באופן פרדוקסלי, חושף את מהות התופעות ואופי הדמויות.

הסופר מדבר במטאפורות ובמכתמים שחקוקים בזיכרון של קוראיו וחדרו מזמן לשפה המדוברת.⁷ באמצע שנות ה־30 נדחקו כל זרמי האמנות והספרות, פרט ל"ריאליזם הסוציאליסטי", ויוצרים רבים - בבל ביניהם - דוכאו.⁸ ספרו האחרון של בבל ראה אור בשנת 1936. עם זאת, זכרו ויצירתו חזרו בגדול לאחר "ההפשרה" של חרושצ'וב באמצע שנות ה־50. מאז החלו ספריו לראות אור מחדש, ומסוף שנות ה־80 החלו לעבד אותם לסרטים והצגות תיאטרון.

הדי סגנונו של בבל נשמעים בטקסטים של סטיריקנים סובייטיים ממוצא יהודי, המשלבים חוכמה עם אירוניה עצמית והומור עם הבנת

"סיפורי אודסה" (1921-1924) וסיפורים רבים אחרים של בבל מתארים את העיר אודסה, העיר המאוכלסת בסבלים, תגרנים, ולופטמענטשן (בעלי חלומות) יהודיים. סיפורי "חיל הפרשים" (1923-1937) מתארים את הערים והעיירות באוקראינה ובפולין, שם נלחם צבא הבולשביקים בצבא פולין בשנת 1920. בבל לקח חלק במערכה זו וכתב על חיל הפרשים בגוף ראשון. הוא תיאר יהודי משכיל ועדין נפש שהתמודד עם אכזריות המלחמה ועם בהמיות חבריו לנשק, וגילה את מחירן העקוב מדם של הסיסמאות האידיאולוגיות:

- ואני רוצה אינטרנאציונאל של אנשים טובים [...] אינטרנאציונאל, פאני חבר, הרי אינכם יודעים כלל, במה אוכלין אותו...

- אוכלין אותו באבק־שריפה, - ענית לזקן, - ומתבלין במיטב הדם.⁹

לא משנה מה מתרחש בפרוזה של בבל, היא תמיד עוסקת באהבה, בכוחם של החיים ובמוות הבלתי נמנע. עלילות סיפוריו הקצרים הן מלאות מתח ובלתי צפויות. שפתו הלקונית והאקספרסיבית כובשת ומרתקת את הקורא. גיבורו של בבל

3 בבל, "חיל הפרשים: גדליה", מתוך יצחק בבל, סיפורים, תרגום אברהם שלונסקי (תל אביב, 1963) [להלן: שלונסקי 1963], עמ' 34.

4 בבל, "כך היו עושים זאת באודסה", התרגום שלי.

5 Нина Борисовна Мечковская, "Русский язык в Одессе: вчера, сегодня, завтра (The Russian Languages in Odessa: Yesterday, Today, Tomorrow)." *Russian Linguistics* 30, 2 (2006): 263-81; Євгеній Степанов, *Російське мовлення Одеси* (Одеса: Одеський національний університет, 2004).

6 Walter Koschmal, "Kulturbeschreibung aus der Peripherie: Babel's Odessa-Poetik," in *Mein Russland: Literarische Konzeptualisierungen und kulturelle Projektionen. Beiträge der gleichnamigen Tagung von 4.-6. März 1996 in München*, ed. Aage A. Hansen-Löve (Munich, 1997), 311-36.

7 ולרי סמירנוב מחדד את ההבדלים בין הניב האודסאי לבין שפת בבל: Валерий Смирнов, *Крошка Цахес Бабель* (Одесса: Полиграф, 2010).

8 Danuta Mendelson, *Metaphor in Babel's Short Stories* (Ann Arbor: Ardis, 1982); Efraim Sicher, "Art as Metaphor, Epiphany, and Aesthetic Statement: The Short Stories of Isaac Babel," *Modern Language Review* 77, 2 (1982): 387-396.

9 Katherine Eaton (ed.), *Enemies of the People: The Destruction of Soviet Literary, Theater, and Film Arts in the 1920s* (Evanston: Northwestern University Press, 2002) Efraim Sicher, "The Three Deaths of Isaac Emmanuilovich Babel," 179-204.

גיבוריו היהודים של בבל מדברים שפה רוסית מיוחדת במינה, רב שכבתית. העניין הוא לא רק בכך שהם מצרפים לדיבורם הרוסי מילים אוקראיניות, פולניות, איטלקיות וצרפתיות, אלא שהסופר משנה את עצם המבנה של השפה הרוסית. הוא מקנה לרוסית דקדוק יידי, ⁴⁴ דיבורן של הדמויות מחקה לעתים את פואטיקת המקרא, את כתבי חז"ל והתפילות: "אמר עלי אבן עזרא: 'לו אהיה סוחר בתכריכין, לא יגועון אישים בכל ימי, עד סוף כל הדורות, אמן'.⁴² במידה מסוימת, כתיבתו הופכת את השפה הרוסית ליהודית.⁴³

בָּבֶל: מרוסיה לישראל

השם "בָּבֶל" הפך לשמה של חנות ספרים ברוסית, אותה פתחו במרכז תל אביב בשנת 2015 יבגני ולנה קוגן, שעלו לישראל ממוסקבה. כשקוראים את השם "בָּבֶל" כתוב בעברית ולא ברוסית וכשהוא מופיע בסביבה תרבותית שונה, בתל אביב, מבינים אתו אחרת. אם ברוסיה, על מנת להבין את הקשר בין שם העט שלו לבין שם העיר הקדומה, נדרשו קוראי בָּבֶל לגלות ארודיזיה, הרי שבעברית שמות החנות והעיר ללא ניקוד נראים זהים.⁴⁴ עכשיו נדרשים עוברי האורח לגלות ידע עמוק בספרות, כדי לשייך את שם החנות "בָּבֶל" לשמו של הסופר איסאק באבל, הלא מוכר במיוחד בין תושבי תל אביב, על אף שיצירותיו תורגמו לעברית בתקופות שונות על ידי אברהם שלונסקי, נילי מירסקי וחמוטל בר-יוסף.⁴⁵

כוחם של הרוע, הבורות והמוות.⁹ אינטונציית המחבר ואינטואיצית הקורא ממלאות את הפערים והפרצות במבני המשפטים. ניחושיו האינטלקטואליים של הקורא יוצרים קרבה, על גבול קשירת קשר, בינו לבין המחבר. הספרות של בבל הפכה לחלק אינטגרלי של מורשת התרבות הסובייטית, אותה יכלו לקבל היהודים שנולדו וחיו בברית המועצות, אך לא היו שותפים לאידיאולוגיה השולטת בה. שפתו של בבל מחברת בין התובנות האקזיסטנציאליות של הספרות הסובייטית המוקדמת והתרבות הסובייטית המאוחרת, המתאפיינת באירוניה עדינה ו"קריאה בין השורות". בפרוזה של בבל קיים מיוזג בין אהבת אדם נלהבת ויחס סקפטי לאוטופיות חברתיות. בנוסף לכך, הסופר ביסס בזיכרון הקולקטיבי את דמותו של יהודי שיכול לעמוד על זכותו.

בּוּבֶל, בִּבְל, בָּבֶל

יש אומרים שבָּבֶל הסופר נמשך אחרי הסמל המקראי של בללת שפות - בָּבֶל. שינוי קל בשם המשפחה, בּוּבֶל, שאיסאק החליט להמיר ב"בָּבֶל", גרם להקבלה מסוימת לדימוי זה.⁴⁰ הרב לשוניות, אחת תכונותיה של התרבות המזרח אירופית בכללותה, אפיינה לא רק את דמויותיו של בבל, אלא גם את הסופר עצמו. שפת משפחתו הייתה יידיש, בילדותו הוא למד את התנ"ך ואת התלמוד בעברית וארמית, ואילו את סיפוריו הראשונים כתב בצרפתית.

9 הבולט ביניהם - מיכאיל ז'בנצקי (1934-2020), ראו ליהוה רוזובסקי, "מיכאיל ז'בנצקי: בברית המועצות הסאטירה שלו היתה אוויר לנשימה", הארץ, 14 בנובמבר 2020, www.haaretz.co.il/gallery/literature/premium-MAGAZINE-1.9302861, (22.09.2021)

10 Бабь-Эль - Бобль הוא - שם העט הראשון של בובל הוא - Зеев Бар-Селла, *Сюжет Бабеля* (Москва: Неолит, 2018), 274-75 (באב אָל): שער האָל. זאב בר סלע סבור כי הסופר רצה לבשר לכולם באמצעות שם עט זה כי "המשיח הספרותי כבר עומד בשער". (שם, 275). אלא הקשר של "באב אל" לאטימולוגיה היסטורית ועממית של שם העיר הקדומה בבל. ראה: Jonathan Grossman, "The Double Etymology of Babel in Genesis 11," *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 129, 3 (2017), 362-75, DOI:10.1515/zaw-2017-0020

11 ראו: Agnieszka Ścibior, "Я имею вам сказать пару слов": Об идишизмах в Одесских рассказах Исаака Бабеля и польском переводе," *Studia Litteraria* 14 (2019), 111-21

12 בבל, "השקיעה", שלונסקי 1963, עמ' 166.

13 ראו: Anna Verschik, "Jewish Russian and the Field of Ethnolect Study," *Language in Society* 36 (2007): 213-32; Анна Вершик, "О русском языке евреев," *Die Welt der Slaven* 48 (2003): 135-48. См. также Вайскопф, *Между огненных стен*.

14 בעלי החנות "בָּבֶל" בחרו שלא להשתמש בצורה המסורתית לכתיבת שמו של הסופר ("באבל"), כדי להימנע מהקונטסטיות הלא נעימות של השורש "אבל".

15 היצירה הספרותית של בבל מוצגת בתצוגת קבע של "אנו - מוזיאון העם היהודי" בתל אביב.

של פלדת בליה באובי של 4 מילימטרים. קיומם של איורים אלה הוא מחוץ לכרך הספר. מקומו של כל איור גרפי בספר הוא בלתי משתנה - ניתן לשנות את רצף הדפים והתמונות רק על ידי שבירה של כריכת הספר. איורים זו ממדיים תופסים מקום בספר לצדו של הטקסט או שזורים בו. בזמן שהקורא מסתכל על התמונות בשני הדפים הפתוחים של הספר, שאר האיורים מוסתרים מעיניו בין הדפים. לעומת זאת, איורים תלת ממדיים ממוקמים בחלל נפרד מחלל הספר, ניתן לסדר אותם ברצפים שונים ולגלוש בהם במבט חופשי, לדלג מאחד אל משנהו. קומנין מסביר כי הפרויקטים שלו נוצרים "כחללים שבהם אישוני ברזל יכולים לחיות".⁴⁷ שורות של דמויות ברזל קטנות וכמעט שטוחות של בני אדם וסוסים דומות לבובות תיאטרון צללים, סוסי הפרשים נראים כמו סוסי צעצוע על מקל (קטלוג, מס' 41) ונראה כי חלק מדמויות הברזל מופיעות על במת תיאטרון (קטלוג, מס' 7, 19).

איור של ספר ניתן לאמת בקלות מול הטקסט שנמצא באותו ספר, ואילו כאן, בהתבוננות בפסלונים של קומנין, מוזמנים הצופים לחפש קשר בין מה שהם רואים לבין מה שכתב הסופר.

מכתמים מחושלים

נקודת המוצא של איורים תלת ממדיים אלה היו האמירות שאנדריי קומנין זכר מזמן או אלה שהרשימו אותו כאשר קרא את בבל קריאה חוזרת, תוך כדי עבודתו על האיורים. האמן נמשך במיוחד אחר אפוריזמים כגון זה:

- מה למד היהודי?
- תורה
- מה מחפש היהודי?
- שמחה.⁴⁸

התרגומים של בבל לעברית מנטרלים ללא מנוס את תחושת המבטא היהודי בשפתו.⁴⁶ במקור הרוסי הביטויים המקראיים מפנים את הקורא אל המסורת היהודית הדתית, הזרה ללשון הרוסית, בעוד שהביטויים המקראיים בעברית הם רובדה ההיסטורי החשוב והטבעי של השפה. בתרגום לעברית, הדקדוק יוצא הדופן של גיבורי בבל דומה יותר למאפיין של ז'רגון אקזוטי מאשר לדיבורו של אדם שחושב בשפה אחת (יידיש) ומדבר בשפה אחרת (רוסית).

זמן קצר לאחר פתיחת החנות, החלו יבגני ולנה לערוך בה מפגשי קהל הלוקחות עם סופרים, משוררים, חוקרי ספרות ואמנות, מוזיקאים ואמנים חזותיים. האורחים דיברו רוסית, אבל מאזינים רבים שלטו היטב בעברית מאחר שבילו כמחצית חייהם בישראל. המפגשים בצומת השפות והתרבויות עוררו מחשבה על תפקידם של הקודים התרבותיים המאחדים את יהודי ברית המועצות לשעבר כנגד הקודים התרבותיים של קבוצות אחרות בחברה הישראלית. בחנות הספרים הנושאת על חזיתה שלט עם שמו של בַּבֶּל, עלתה השאלה: האם אלה שאינם קוראים רוסית יכולים להבין את כוח המשיכה של יצירותיו ולהעריך אותן באמת? בשיחה בין יבגני ולנה לאנדריי קומנין עלה הרעיון לתרגם את יצירותיו של בבל לשפה אוניברסלית יותר - שפת האמנות החזותית. התערוכה הראשונה של פסלי אנדריי קומנין המבוססת על יצירותיו של בבל התקיימה בחנות "בבל" במאי 2019.

מילה וברזל

איורים מחוץ לספר

עבודותיו של קומנין הן פסלונים שגובהם הוא 15 עד 20 סנטימטרים, הגזורים והמעוקלים מיריעות

46 על איזון המשמעויות התרבותיות היהודיות והרוסיות בשפתו של בבל, ראו Sicher, *Babel in Context*.
 47 אנדריי קומנין, אישוני ברזל". הרצאה של אמנון ברזילי בספרייה בקיבוץ רוחמה, ב-11 ביוני 2021, ראה גם: www.facebook.com/andrey.koumanin/posts/4019668844420009. הפרויקטים האחרים של קומנין כוללים אישוני הברזל על החולות והסלעים של יהודה ושומרון (2021); אנדריי קומנין ומראט סינלקניק, "יהודה ושומרון: גלריית העבודות של אנדריי קומנין", www.newsru.co.il/photo/14apr2021/judea_samaria.html ואישוני נחושת ורקדים, המבוססים על הבלט "אלף" מאת ורה קגן-שבשאי (2010-2014), ראו: Ra Djan, «Xoreоrафия в железе», beinisrael.com/social/interview/xoreоrафия-v-zheleze.
 48 באבל, "חיל הפרשים: הרבי", מתוך איסאק באבל, סיפורים, תרגום נילי מירסקי (תל אביב, 1987) [להלן: מירסקי 1987], עמ' 74.

תמונה 2. אנדריי קומנין, "כר־דשא, שנשים וסוסים מהלכים בו..." (קטלוג, מס' 14)

תמונה 1. אנדריי קומנין, "מה למד היהודי?" (קטלוג, מס' 12)

תמונה 3. אנדריי קומנין, "הדירות נהפכו לבתי-תבשילים." (קטלוג, מס' 24)

וורודה כקצף של כלב שוטה, שטפה את גושי הבשר האנושי, שנתבטבט והעלה סרחון שיש בו מן המתיקות. שלוש טבחות, לבד משוטפות- הכלים, שקדו על התקנתה של סעודת החתונה, והמושלת בכיפתן - רייזל בת השמונים, עתיקת- המסורת, כספר־תורה, והיא זערורית וגבנונית.²²

פסל הברזל מציג את האם הקדומה רייזל בצורה אחרת. דמותה ומתאר הכיסא מתמזגים לצורה דמוית־קנטאור. רייזל תומכת בשאר הגיבורים, במקום לרחף מעליהם. דמויות הטבחיות מצטמצמות והופכות למעין סימן - יש להן רק ראשים, שדיים וזרועות. ידיהן לוחצות על שולחן המטבח הדומה לגוף אדם, המכופף כקשת, המוליד דמות נוספת:

בפרשנותו של קומנין (תמ' 1), דמויותיהם הכפופות של הרב מוטלה השואל שאלות ושל הגיבור המשיב עליהן, דומות לשני סימני שאלה. בני השיח פונים זה לזה, שקועים בשיחה המעוררת אסוציאציות עם פלפול תלמודי. בבואתם של בני השיח המסוגרים בתוך החלל משלהם, מרכזת את תוכן הסיפור כולו על החצר החסידית המתגוננת והמשתגעת, המנותקת מהמציאות ("שימון המלחמה פיהק מאחורי החלון")¹⁹ והמודרניות ("שם, בתחנה, ברכבת־ התעמולה של חיל־הפרשים הראשון, חיכה לי נצנוצם של אורי־אורים").²⁰

קומנין מתרגם מטאפורות מילוליות לחזותיות. בבל מתאר את ראייתם של הגיבורים את "העולם ככר־דשא בירח־מאי, ככר־דשא, שנשים וסוסים מהלכים בו..."²¹ הסוס (תמ' 2) הופך לדימוי העולם שבו, כמו בכר דשא, מהלכים אנשים. גופים וחפצים שהתמזגו לצללית אחת (תמ' 3) משחזרים את תיאור ההכנה לחתונה, רווי ההגדרות הנטורליסטיות והאנלוגיות הפיזיות:

הדירות נהפכו לבתי־תבשילים. מבעד לדלתות שנתפייחו פרצה אש שמנה, אש שיכורה ודשנה. בקרניה העשנוניות נצלו פני זקנות, סנטרי נשים רוטטניים, חזות מדוהנים. זיעה, וורודה כדם,

19 בבל, "חיל הפרשים: בן הרבי", שלונסקי 1963, עמ' 133.

20 בבל, "חיל הפרשים: הרבי", שלונסקי 1963, עמ' 41.

21 בבל, "חיל הפרשים: מעשה בסוס", שלונסקי 1963, עמ' 67.

22 בבל, "סיפורי אודיסה: המלך", שלונסקי 1963, עמ' 137.

ספק צל, ספק החתן עצמו (בניה קריק), ספק המבשר ("לפני הסעודה נדחק ובא לחצר בחור...")²³. בפרשנותו של קומנין, דומות טבחיית מטבח התופת של בבל לאחיות היווניות מזירות, הגוזרות את דינם של בני אדם. במילים אחרות, האמן אינו חוזר על עלילת הסיפור, אלא מתרגם אותה להירוגליפים חזותיים, אינו מחקה את המטפורות של בבל, אלא יוצר בהשפעתן מטפורות משלו.

היעדר רצף קפדני וקשר ישיר בין איורים אלה משחזר באופן אינטואיטיבי את העלילה החמקמקה והמקוטעת בפרוזה של בבל. בעקבות הסופר, ש"נוי" השפה חשוב לו יותר מהעלילה,²⁴ האמן אינו מתווה את המשכיותם של האירועים, אלא קולע זר של דימויים ססגוניים ואסוציאציות פרדוקסליות.

ציורי ברזל

מקצועו של אנדריי קומנין הוא זה שקבע את טכניקת האיורים. למעלה משלושים שנה הוא עובד כנפח ומפתח את אומנות עיבוד המתכת. ממשיך דרכו של אביו, המומחה בייצור ברזל, פרופסור ולדימיר קומנין, רכש אנדריי את השכלתו

כמהנדס מטלורגיה במכון הפלדה והסגסוגות במוסקבה, שם הכין את עבודת הדוקטורט שלו, אבל בשנת 1987 עזב את מדע המתכת לטובת אמנות המתכת. הוא החל ללמוד את מלאכת הנפח, עבד בסדנאות לחישול אמנותי ובנפחייה של אולפני הסרטים "מוספילם" במוסקבה. לאחר עלייתו לישראל בשנת 1992, פיתח את כישוריו בהדרכתו של אבי הנפחות הישראלית, אורי חופי, בקיבוץ עין שמר. לאורך שנים עבד אנדריי כאמן במפעל לעיבוד המתכת שלייסנר בשומרון. שם נעשו גם איורי הברזל לבבל.

השימוש ביריעות מתכת שטוחות ליצירת פיסול תלת ממדי שורשיו בניסויים אוונגרדיים בתחילת המאה ה-20. נחום גאבו (Naum Gabo, 1890-1977) היה אחד האמנים שהחלו לעצב את עבודותיהם מיריעות ברזל. הוא האמין כי אמנות העידן התעשייתי חייבת להשתמש בחומרים תעשייתיים.²⁵ פלדה תעשייתית הפכה לחומר נפוץ בפיסול המאה ה-20.²⁶ ניתן לראות עבודות מיריעות ברזל של האמנים הישראלים דב פייגין (1907-2000),²⁷ יחיאל שמי,²⁸ מנשה קדישמן

23 שם.

24 על העלילה המקוטעת ועל "נוי" או "קישוטיות" בכתבתו של בבל, ראו: Вайскопф, *Между огненных стен*, 13; Вольф Шмид, «Орнаментальность и событийность в рассказе И. Э. Бабеля 'Переход через Збруч'», А. Б. Муратов и П. Е. Бухаркин (редакторы), *Концепция и смысл: Сборник статей в честь 60-летия проф. В. М. Марковича* (Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский Государственный университет, 1996), 314-31.

25 Martin Hammer and Christina Lodder, *Constructing Modernity: The Art and Career of Naum Gabo* (New Haven: Yale University Press, 2000), 87, 125, 180.

26 Carmen Giménez, Dore Ashton, and Francisco C. Serraller, *Picasso and the Age of Iron: Guggenheim Museum, New York, March 19 - May 16, 1993* (New York: Rizzoli, 1995);

חוליו גונזלס (Julio González, 1876-1942): *Julio Gonzalez: Sculpture in Iron* (New York: New York University Press, 1978);

אלכסנדר קולדר (Alexander Calder, 1898-1976): *Alexander Calder* (New York: Cambridge University Press, 1991);

דייוויד סמית (David Smith, 1906-1965): *Terminal Iron Works: The Sculpture of David Smith* (Cambridge: MIT Press, 1971);

אנתוני קארו (Anthony Caro, 1924-2013): *Drawing in Space* (Farnham: Lund Humphries, 2009);

אדוארדו צ'ילידה (Eduardo Chillida, 1924-2002): *Eduardo Chillida: elogio del hierro - Praise of Iron* (Valencia: IVAM Institut Valencià d'Art Modern, 2002);

ריצ'רד סרה (Richard Serra): *Richard Serra: Forged Steel* (New York: David Zwirner Books) 2016. *Richard Shiff*, *Richard Serra: Forged Steel* (New York: David Zwirner Books) 2016. אני אסיר תודה למור פרסיאדו ולשחר כנפו על הדיון בנוגע לטכניקה זו.

27 מרדכי עומר, "אופקים חדשים": פיסול (תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות, 1996).

28 מיכאל סגן כהן (עורך), יחיאל שמי: רטרופקטיבה (תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות, 1997).

תמונה 5. מנשה קדישמן, "שלכת" (פרט המיצב), 2001, ברלין, המוזיאון היהודי. צילום: איליה רודוב

תמונה 4. דוד גרשטיין, "רוכבי אופניים", 2008, נתניה. צילום: ד"ר אבישי טייכר, Creative Commons Attribution 2.5 Generic, Pikiwiki 19337

העבים ללא צביעה (תמ' 5): משטח המתכת הגסה והחלודה, המעורר אסוציאציות עם נשק, מלחמה והרס, הגביר את האפקט שהאמן רצה להשיג - תחושת הקורבן ואלימות בלתי נמנעת.³³ פסליו של קומנין המבוססים על יצירותיו של בבל גזורות בקווים לא אחידים וקרועים מפסי ברזל לא צבועים, נגועים בחלודה. תחילת עבודתו על פסל כזה דומה לתחילת עבודה על רישום על גבי נייר: הוא משרטט בגיר על גבי יריעת ברזל את קווי המתאר של הדמויות. לאחר מכן הוא ניגש לעיבוד המתכת: מודרך על ידי קווי המתאר, הוא חותך את המתכת בעזרת סילון פלזמה, ומכופף את הלוחית הגזורה בעזרת פטיש נפח וסדן. אפילו בהיותן מנותקות מפני שטחה של יריעת הברזל שהולידה אותן, שומרות הדמויות השטוחות על מראית איורים בספר או רישומים על נייר. קומנין, בניגוד לאלה מהפסלים, שמפקידים ביצוען של יצירותיהם בידי מומחים בחיתוך ועיבוד מתכות, מבצע את כל העבודות במו ידיו. הוא מבעיר אש בכבשן, חותך ומחשל מתכת חמה - עבודה מפרכת במיוחד בימי הקיץ הלוהטים של השומרון.

(1932-2015)²⁹ ודודו (דוד) גרשטיין³⁰ במוזיאונים, בגלריות וברחובות הערים. פסלים יוצרים קומפוזיציות תלת ממדיות מיריעות פלדה באופנים שונים. יש הבונים ממתכת קופסאות גיאומטריות סגורות, בהן עובי היריעה אינה נראית לעין. אחרים - קומנין ביניהם - יוצרים אפקט מרחבי על ידי כיפוף היריעות, הצבת משטחי מתכת זה על גבי זה, או סידור מרחבי של לוחות ברזל חתוכות.³¹ אם משתמשים בטכניקה זו, קצות יריעות הברזל החתוכות נותרים גלויים לעין, כך שתורגש הזו ממדיות שלהן, בדומה לזו ממדיות של גיליון נייר של ציור או דף ספר. דמיון זה בולט במיוחד בעבודת המתכת של דודו גרשטיין. לאחר שהחל את דרכו המקצועית כמאייר ספרים, עבר גרשטיין לפיסול, השומר על האפקט של ציור דו ממדי (תמ' 4).³² מכונת לייזר ממוחשבת חותכת את קווי המתאר של רישומיו בלוחות פלדה דקים. קווים חלקים נקיים אינם משדרים תחושת המאמץ של ההתגברות על חומר קשה, צבעים עזים ומבריקים מסתירים את מרקם המתכת והופכים את הפסל לאובייקט דקורטיבי מושך. מנשה קדישמן, לעומתו, השאיר את לוחות הברזל

Marc Scheeps, *Menashe Kadishman: Sculptures and Environments*, (Munich: Hirmer, 2014). 29

Paola Gribaudo (ed.), David Gerstein: *Past and Present* (Milano: Skira, 2012). 30

אזכיר גם את תורת "הסטריאומטריה" של נחום גאבו, המציעה הרכבת פסל תלת ממדי באמצעות חיבור יריעות בזוויות שונות. ראו: Hammer and Lodder, *Constructing Modernity*, 51. 34

Naomi Aviv, *David Gerstein: Sculptures* (Tel Aviv: Rosenfeld Fine Art, 2000). 32

Jacob Baal-Teshuva (ed.), *Menashe Kadishman* (Munich: Prestel Verlag, 2007), 124-36. 33

תמונה 7. דוד שטרנברג, כריכת הספר *Исаак Бабель, Рассказы* (Москва: Федерация, 1932)

נמשכו אחר היבטים שונים של אותם טקסטים. התחושה של עולם חצוי וקרוע, בו אווירה של חיבוק משפחתי חם וחלום ילדות שהתגשם נהרסת באופן בלתי מורגש על ידי זלזולם ואלימותם של אנשים מוכרים, מועברת באיורו האקספרסיביים של מאיר אקסלרוד (תמ' 6)³⁵ וברישום הסוריאליסטי של דוד שטרנברג לסיפור "מעשה בשוככי"³⁶. שני האמנים גדלו במשפחות יהודיות בתחום המושב היהודי של האימפריה הרוסית והבינו היטב את רגשותיו של גיבור הסיפור, ילד יהודי ששרד את הפוגרום באודסה.³⁷ שונה הוא ציורו של שטרנברג לכריכת קובץ סיפוריו של בבל (תמ' 7). הוא קרוב לתיאורים

תמונה 6. מאיר אקסלרוד, "ואני ניגשתי אל החצר, חיבקותי את גבו הזקן, העקום, שכתפו האחת מוגבהת, וראיתי את סבא מאחורי הגב הזה. שאול היה מוטל בתוך נסורת, מעוך-חזה, זקן-זקן, במנעלים גסים, הנעולים לרגליו היחפות." איור *Исаак Бабель, История моей голубятни* (Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1930)

שבעים פנים לַבֵּל

בֵּל: הטקסט והשתקפויותיו

איורים ליצירותיו של בֵּל, מתקופת פרסומיהן הראשונים בברית המועצות עד המהדורות הרוסיות העכשוויות, מדדימים את הצופה בגיוון הסגנונות. ייתכן שהסיבה לגיוון זה נעוצה בייחודיות כתיבתו הספרותית של בבל. סגנון סיפוריו הוא רב פנים, הלכי רוח בהם הפכפכים, "פרוזת נוי" מתקיימת לצד תיאורים לקוניים, מדיטציה איטית - לצד קריאות פקודה פתאומיות, גרוטסקה - לצד נטורליזם, הומור - לצד טרגדיה, רומנטיקה - לצד חישוב מפוכח, אהבה ועדינות - לצד אלימות חייתית וכוחנות גסה, נדיבות - לצד אכזריות.³⁴ המאירים

34 Вайскопф, *Между огненных стен*. 34

35 פורסם במהדורה: *Исаак Бабель, История моей голубятни* (Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1930).

36 הרישום של שטרנברג ל"מעשה בשוככי" (נייר, דיו, צבעי מים, 28 x 20; עבור המהדורה: *Исаак Бабель, Рассказы*, Москва: Федерация, 1932 www.liveinternet.ru/users/6318384/post462279690 ראו (22.09.2021).

37 דוד שטרנברג (1884-1948) נולד בעיר ז'יטומיר (אוקראינה) ולמד באודסה, מאיר אקסלרוד (1902-1970) נולד והגורר בעיר מולדצ'ינו (בלרוס) עד גיל 12.

לדמויות היהודים נעה בין קריקטורה לאגדה פיוטית. כך למשל, אנדריי ניקולין מייצג את צילה, ששבה את ליבו של בניה קריק, כנימפה מיוון העתיקה (תמ' 8).

הנושא הפופולרי באיורים ל"חיל הפרשים" היה כוחם המנצח של לוחמי המהפכה. חיתוך העץ מאת פיטר אליאקרינסקי, המציג את הפרשים הגיבורים הדוהרים בענני ספק אבק ספק עשן, מעטר את כריכת המהדורה הראשונה של קובץ זה

תמונה 8. אנדריי ניקולין, "באותו ליל-אימים פרצה לחצר בכותונת של מחשופים בתו של הזקן אייכבאום - צילה. ונצחוננו של המלך הייתה לו לתבוסה" (תרגום אברהם שלונסקי) איור לסיפור "מלך", 2015. באדיבות האמן

משנת 1926,⁴² ורפרודוקציית ציורו של מיטרופן ג'רקוב "חצוצרני של ארמיית הפרשים הראשונה" (1934) הופיעה בכריכה של ההוצאה המחודשת משנת 2012.⁴³ ייעודו של ציור הרואי הוא להצדיק את פרסום הפרוזה הצבאית של בבל מבחינתן של האידיאולוגיה הסובייטית או הפרו-סובייטית, אבל קשה למצוא בו קשר לאופיין האכזרי של דמויות "חיל הפרשים", השיכורים מכוחן ומחוסר התגמול.

מאיירים רוסיים בני זמננו אינם עושים אידיאליזציה של מלחמת האזרחים. סרגיי ג'מח זב מצויר חיילים גסים וטיפשים וסצנות אלימות, אלא שהקומפוזיציה הקולנועית והגרוטסקיות

של חיי העיירה היהודית וערי המחוז הרוסיות באיורים של מארק שאגאל ל"חיי"³⁸ ו"הנשמות המתות" של גוגול.³⁹

ציוריו של שאגאל נעשו לתבנית מידות של תיאור יהודי תחום המושב עבור מאיירים רוסיים בני זמננו בעבודותיהם על "סיפורי אודסה" (כגון אנטון לוק'ייב).⁴⁰ ביצירות רבות, הטרגדיה, המתח, "הזיעה והדם" של "סיפורי אודסה" נסוגים לאחור ומפנים מקום לאירוניה וגרוטסקה.⁴¹ הגישה

38 Marc Chagall, *Ma vie* (Paris: Librairie Stock, 1934).

39 בשנת 1925 תרם שאגאל סט הדפסי תחריטים שיצר בשנים 1923-1925 בנושא "נשמות מתות", לגלריית טרטיאקוב במוסקבה.

40 Исаак Бабель, *Одесские рассказы* (Москва: Азбука, 2015).

למשל:

41 סרגיי ג'מחוב - *Беня Крик - Рассказы разных лет*. Конармия. Одесские рассказы. Рассказы разных лет. Беня Крик - *Беня Крик* (Москва: Дрофа Плюс, 2005)

מריה זגודה-קובדלו - www.fairyroom.ru/?p=49967, 2015, «Одесские рассказы», (22.09.2021)

אנדריי ניקולין - illustrators.ru/illustrations/824602, «Одесские рассказы», (22.09.2021)

יקתרניה צ'דנובסקיה - illustrators.ru/illustrations/404404, «Одесские рассказы», (22.09.2021)

42 Исаак Бабель, *Конармия* (Москва: Государственное издательство, 1926).

43 Исаак Бабель, *Конармия* (Москва: Азбука, 2012).

תמונה 10. אנטון לוקייב, "דיאקוב" (הסיפור "ראש עתודות-הסוסים") איור לספר: Исаак Бабель, *Конармия* (Москва: Азбука, 2016)

הפרשים האדומים ובדמויות המונומנטליות וחסרות המשקל בעת ובעונה אחת של לוחמי הצבא האדום (תמ' 10). האיורים משחזרים נאמנה את הארכיטקטורה של מערב אוקראינה, מדי החיילים, חפצי הבית. בתיאורו את היהודים, בתי העץ, החצרות, הגדרות, שואב לומייב את השראתו מציוריו של מארק שאגאל. האמן שואף לאותנטיות גם בתולדות היהודים: הגלויה הישנה עם דיוקנו

תמונה 9. סרגיי למחוב, "הדיאקוב" (הסיפור "ראש עתודות-הסוסים") איור לספר: Исаак Бабель, (בספר, "איוואנים" (בספר, *Конармия. Одесские рассказы. Рассказы разных лет*. Беня Крик (Москва: Дрофа Плюс, 2005), 91

של דמויותיו (תמ' 9) יוצרות רושם של קומיקס דינמי או סרט אנימציה.⁴⁴

אנטון לומייב משחזר את הסצנות המתוארות ב"חיל הפרשים" תוך שימוש בעדויות ויזואליות, הקיימות ביצירות אמני התקופה ובתצלומים היסטוריים. בנימה החזותית של האיורים משתקף מבטו הרומנטי-מרוחק על המלחמה של קוזמה פטרוב-וודקין (1878-1939): הטכניקות הדומות של "פרספקטיבה כדורית", שילוב דמויות גדולות ושטחים מרוחקים, מבנה מוצק של משטחים.⁴⁵ בדומה לפטרוב-וודקין, מחקה לומייב את ציור האייקונין האורתודוקסי על ידי שימוש בקווי המתאר החינניים של חיל

44 איורי סרגיי למחוב: Исаак Бабель, *Конармия. Одесские рассказы. Рассказы разных лет*. Беня Крик (Москва: Дрофа Плюс, 2005).

45 ראו ציורים של פטרוב-וודקין, המוקדשים למלחמה, ובפרט: "על קו האש", 1916 (סנקט פטרבורג, המוזיאון הרוסי הממלכתי); "לאחר הקרב", 1923 (מוסקבה, המוזיאון המרכזי של הכוחות המזוינים); "מותו של הקומיסר", 1928 (סנקט פטרבורג, המוזיאון הרוסי הממלכתי).

תמונה 12. אנטון לומאייב, "רבי מוטלה" (הסיפור הרבי") איור לספר 2016, Исаак Бабель, *Конармия* (Москва: Азбука), 2016

תמונה 11. "רבנו הרב שלמה יצחקי (רש"י)", כרטיס ברכה לראש השנה, שנות ה-1920

בבל של ברזל

נחזור אל האיוורים התלת ממדיים של אנדריי קומנין. ברזל גס, מחוספס, חתוך ומעוקל, שומר על עקבות אש, תנועות ידו ומאמציו הפיזיים של האמן. החומר והטכניקה יוצרים תחושה מקבילה לתחושת הלהט, העשן, הזיעה, הדם, הכוח האכזרי של מתכת, הממלאה את דפי "חיל הפרשים" ו"סיפורי אודסה" של בבל.

רישומי הברזל של קומנין מפנים את תשומת לבו של הצופה לעובדה שבסיפורי בבל הברזל הוא חומר החיים, המוות והספרות. גופים חזקים של בני אדם מחושלים מברזל: "מנשה נתלה ללא התייגעות על יד הברזל"⁴⁷ "פניו הגסות, שהיו מעשה־מרכבה של שומן אדמוני, של

הדמיוני של רש"י (תמ' 11) או אחת מרפרודוקציות שלה שימשה לו מודל לדמותו של "הרב מוטל, הרב האחרון. משושלת צ'רנוביל", גיבור הסיפור הרבי" (תמ' 12).

אנטון לומייב קורא את "חיל הפרשים" כתיאור אָפי של מלחמת האזרחים וכרוניקה מלאת פרטים. היחס אל יצירותיו של בבל כאל עדות היסטורית מתבטא עוד ביתר שאת בפרויקט החדש של המהדורה המאוירת של "חיל הפרשים", המלווה בזיכרונות ומסמכים היסטוריים, הוא הבסיס לפרויקט שעליו עובד האמן יבגני פוליקשין ממוסקבה.⁴⁶

46 הוצאתו לאור של הספר מתוכננת לשנת 2023. בנוסף ל"חיל הפרשים", הספר יכלול את האוטוביוגרפיה של בבל, יומנו משנת 1920, ביוגרפיה שלו ומאמר ביקורתי על סיפורי בבל שכתב סמיון בודיוני, מפקד חיל הפרשים. בנוסף לטקסטים ולאיוורים, יכלול הספר תצלומים דוקומנטריים של מלחמת האזרחים ברוסיה, חיל הפרשים ובני התקופה. כמו כן, יופיעו בו מפות גיאוגרפיות של אוקראינה בשנות העשרים של המאה העשרים. אני מודה ליבגני פוליקשין על המידע שמסר לי באדיבות.

47 בבל, "סיפורי אודסה: השקיעה", מתוך יצחק בבל, "להמשך אל השמש", תרגום אברהם שלונסקי (תל אביב, 1984) [להלן: שלונסקי 1984], עמ' 69.

תמונה 14. רסיס הטיל ששוגר מרצועת עזה אל שדרות, 2019. צילום: אלנה שפרן

טמונה גם בפסליו של קומנין. החתיכות הכבדות של הברזל המחוספס, הנגוע בחלודה, חיתוכיהן הקרועים והפינות החדות (למשל, תמ' 13) מזכירים רסיסי פגזים. רבים בישראל ראו את שרידי הרקטות שנורו לעבר ערינו מרצועת עזה ולבנון (תמ' 14). בתרגום סיפוריו של בבל לשפת פיסול הברזל, מדמה קומנין את המתח הרגשי שלהם לתחושותיו האישיות מעבודה עם מתכת ולתחושת האי שקט המלווה את המציאות הישראלית.

זיכרון ברזל

יצירותיו של בבל היוו חלק אינטגרלי מהאוונגרד הסובייטי שהתפתח בשנות העשרים. עבור קומנין, רובד תרבותי זה איננו רק פרק בהיסטוריה של האמנות הסובייטית, אלא גם דף חשוב בתולדות משפחתו. אנדריי הוא נינו של יעקב קג'רשבשאי (1877-1939), אספן האמנות היהודית, אחד הרוכשים הראשונים

תמונה 13. אנדריי קומנין, "העיר החרוכה" (קטלוג, מס' 3), 2019

אגרופים, של ברזל, אורז⁴⁸, הלהבה המלבנת את הברזל דומה ללהבת הרגשות בלב האדם: "נחיריו [של הרשלה] הינפחו כמו מפוח. אש חמה התלקחה בתנור"⁴⁹, בשרו המיוסר של אדם דומה למתכת מלובנת: "אצבעות רגליו נרקבו מעט. הן היו וורדרדות, כוורדות הברזל בראשית חיסומו"⁵⁰, "באולין לא זז מלשפשף בגיגית את רקבון-רגליו הברזלני, האדמדם"⁵¹, ברזל מדמם כמו אדם: "ודם כי יזוב מצאן-הברזל, הרי לא מעשה-צחוק הוא, חברים, אלא ניצחון או מוות."⁵² הברזל הורג: "שני מקלעים, שני כלבי-ברזל, עמדו זקופי-זרבוים בפרוזדור"⁵³. אפילו ספרות עצמה, על פי בבל, היא נשק ברזל קטלני: "אזי הרחבתי את הדיבור על סגנון, על צבא-המלים, זה הצבא, שבו נעים כל סוגי הנשק. אין לך חרב, שעשויה להיתקע בלבו של אדם ולהפיגו דום, כנקודה שהוצבה בעתה."⁵⁴ תחושת האיום הנובעת ממתכת

48 בבל, "מעשה בשוכי", שלונסקי 1963, עמ' 214.

49 בבל, "להמשך אל השמש: שבת נחמו", שלונסקי 1984, עמ' 62.

50 בבל, "ארגמאק", שלונסקי 1963, עמ' 131.

51 ש.ם.

52 בבל, "חיל הפרשים: המשך המעשה בסוס", שלונסקי 1963, עמ' 105.

53 בבל, "הדרך", שלונסקי 1963, עמ' 241.

54 בבל, "גי דה מופסן", מתוך שלונסקי 1963, עמ' 278.

בעיתונות הובילה להפסקת פעילותה הציבורית. היא נאלצה לעזוב את הבמה, אך בתה, נטליה שבשאי, אימו של אנדריי, הלכה בעקבותיה והפכה לרקדנית.⁵⁸ מורשתם היצירתית של בני המשפחה מצד אימו עוררה אצל אנדריי את הרצון להתבטא בצורה עצמאית ועוצמתית כמו שלהם. סיפורם של בני משפחת שבשאי אף הניע את אנדריי להמיר את מקצועו. כסימן השתייכותו לענף היהודי של משפחת שבשאי, חתם אנדריי קומנין על האיוורים לסיפורי בבל באות "שין" (איור 15). בדומה לריקוד שוורה ונטליה שבשאי הקדישו לו את חייהן, דורשת גם נפחות שליטה מלאה בגוף: על נפח לחשב במדויק את כוחה וכיוונה של כל מכה בברזל ואת זוויתו של לפיד הפלזמה - הרי לא ניתן לתקן שגיאות בעבודה זו. הפלסטיקה המגושמת של דמויות הברזל, תנועותיהן המוגבלות במישור הפרונטלי, הטיות חדות של הראשים והכתפיים, עיקולים חדים של הזרועות והרגליים, ידיהם ורגליהם המורחבות מחקים את הכוריאוגרפיה של ורה שבשאי (השוו תמ' 16 לתמ' 17).

תמונה 15. אנדריי קומנין, האות "שין", פרט של תמ' 3

של יצירותיו של מארק שאגאל,⁵⁵ ונכדה של ורה קגן-שבשאי (1905-1988), הרקדנית והכוריאוגרפית האוונגרדית.⁵⁶ ורה שבשאי חקרה את הסמיוטיקה של תנועות המחול ועסקה בשחזור הריקודים העבריים הקדומים.⁵⁷ בשנת 1935 הואשמה ב"פורמליזם הזר לאידיאולוגיה הסובייטית". הביקורת החריפה עליה

תמונה 17. אנדריי קומנין, "קדריא שלף פגיון בידו הימנית ובזהירות שחט את היהודי". (קטלוג, מס' 10)

תמונה 16. "ריקוד עברי קדום", הכוריאוגרפיה מאת ורה קגן-שבשאי, הרקדנית גלינה ורט, 1927. מהאוסף של נטליה גונצ'ובה, מוסקבה

55 Яков Брук, Яков Каган-Шабшай и его Еврейская художественная галерея (Москва: Три квадрата, 2015).

56 Леся Войсун, Хореограф Вера Шабшай (Иерусалим: Мосты культуры - Гешарим, 2008).

57 שם, עמ' 2. סקיצות התלבושות להצגת מחול "מרינוטות" (1927) בכוריאוגרפיה של ורה שבשאי מוצגים (באדיבות נטליה שבשאי) בתצוגת קבע של "אנו - מוזיאון העם היהודי" בתל אביב.

58 שם, עמ' 26-28.

תמונה 19. אנדריי קומנין, "פחד נפל על האשה למראה בעלה הקרב אל יצועה." (קטלוג, מס' 2)

תמונה 18. ניקולי קופרייאנוב, "מגהצת", חיתוך עץ, 1921. האוסף של נטליה שבשאי

אחרית דבר: יהודי הברזל השבריריים

קומנין כמעט שאינו משתמש בסמלים יהודיים פופולריים כדי לאפיין דימויים יהודיים. היכן שסמלים אלה מופיעים הם מוסתרים או לא שלמים. האות "שין" בה הוא חותם על הפסלים (איור 15), פירושה גם "שדי", אחד משמותיו של אלוהים המופיע במזוזות הבתים היהודיים. "שין" החצובה בגופותיהן של דמויות הברזל מסמנת את שייכותן להיסטוריה היהודית. בקריאתו של תיאור תשעת השודדים המציתים את הרפת, מצמצם קומנין את מספר הלפידיים שבידיהם לשבעה ומסדר אותם כמעין מנורת בית המקדש בת שבעת הקנים (קטלוג, מס' 23). באיורו לסיפור "גדליה" (קטלוג, מס' 4) חסר למנורה קן אחד - הוא שבור ופרוץ כמו ש"בבית החסידות המלא־התלהבות פרוצים החלונות והדלתות, אך הוא עומד לעד כנשמת האם..."⁵⁹ שברון דומה בא לידי ביטוי גם באופן שבו מציג קומנין את גיבורי העל של "סיפורי אודסה":

בקווי צלליות הברזל של קומנין ניתן להבחין בדגמים המוכרים לו מילדותו, שעבר עליו בדירתה של סבתו ואימו במוסקבה. על קירותיה נתלו בין השאר יצירותיו של ניקולי קופרייאנוב (1894-1933), בעלה הראשון של ורה כהן-שבשאי. בעקבותיו של קופרייאנוב, שהושפע מהקוביזם והפוטוריזם, משלב קומנין במישור אחד משטחים אנכיים ואופקיים (השוו תמ' 18 לתמ' 19). האופן שבו משתמש קומנין ליצירת דמויות בחללים החצובים ביריעת ברזל מזכיר את שימושו של קופרייאנוב ברקע הלבן של דף נייר. ההתייחסויות לסגנונם של ורה שבשאי וניקולי קופרייאנוב באיוריו של קומנין לבבל, משמרות את הזיכרון האישי - זיכרונותיו של אנדריי משורשי המשפחה, וההיסטורי - רמיזות לאמנות האוונגרד מלפני מאה שנה. מוטיב חוזר במורשת הדורות של משפחת שבשאי⁶⁰ נקבע גם על ידי העובדה שאנדריי קומנין חולק זיכרון היסטורי קולקטיבי - תחושת השייכות לתרבותו וגורלו של עם ישראל.

59 קומנין לקח חלק פעיל בהכנת התערוכה "הכוריאוגרפית ורה שבשאי: "אמזונה" נשכחת של האוונגרד הרוסי" במוזיאון לאמנות רוסית על שם מריה ומיכאיל צטלין ברמת גן, בשנת 2008. כמו כן יצר סדרת פסלים המבוססים על הבלט "אלף" של ורה קג'שבשאי (2010-2014), ראו לעיל, הערה מס' 15.

60 בבל, "חיל הפרשים: הרבי", שלונסקי 1963, עמ' 39.

תמונה 20: אנדר"י קומניו, "הזמן הולך. סור הצידה, ליובקא!
פנה דרך לזמן" (קטלוג, מס' 26)

היציבות של יהודי בְּפֶל, שחווים את שקיעת עברם ומרגישים זרים בעולם החדש. קומניו מסביר:

[אישוני ברזל] הם קטנים, עקומים, בעלי פרופורציות מעוותות. הם מתלכלכים, תמיד רצים לאנשהו, חלודים ומכוערים. אי אפשר להעמיד אותם בשום מקום. לא בכיכר ולא על מדף. לא צריכים אותם שם. הם מיותרים בכל מקום - כמו העם היהודי.⁶¹

יתרה על כך, האמן מפתח את "אסתטיקת העיוות":

את "מלך" השודדים היהודיים בניה קריק ואחיו ליובקה. האמן מרדד את דמויותיהם בחללים ונקעים (איור 20).

במרוצת הזמן, המניעה את האחים למרד אלים נגד אביהם, מנדל קריק, מכרסמת את גופיהם ומשילה אותם מכוחם. תחושת האיום ועזיבת הכוחות מבדילה יצירה זו מהייצוגים הסטריאוטיפיים של בניה קריק כגיבור-נוכל, רובין הוד יהודי וגבר נאה ואלגנטי באיורים סובייטיים ורוסיים, בהצגות תיאטרון וסרטים.⁶² קומניו מזמין את הצופה להיזכר בסיומם של סיפורי בבל על גיבורי אודסה היהודית: מרוצת הזמן מובילה אנשים אלה אל מותם:

- "לשם מה נחוץ האדם הזה לחברת העתיד?

- אינני יודע, - בורובוי לא זו והתבונן נכחו -
כנראה, לא נחוץ..."⁶²

קומניו רואה בטקסטים של בבל סיפורם של אנשים המתנדודים בין קומדיה לטרגדיה, בין אהבת חיים ואיום כליה. קומניו הנפח מחיה את המתכת, הוא מאמין בחייה, אך גם במותה:

מתכת היא גופנית, חומרית יותר. מקורה באדמה. יש לה תנוחות אנושיות אחדות, פגמים ופסולים. לפעמים היא מבריקה, מעמידה פנים שאינה עומדת להישבר. אבל בסופו של דבר גם היא מזדקנת, מתפוררת ומתה.⁶³

התחושה של *memento mori* בפסלי הברזל אינה מדכאת את ההתפעלות מהחיים עלי אדמות הדומים "לכרדשא בירחמאי, כרדשא, שנשים וסוסים מהלכים בו"⁶⁴, אך מדגישה את חוסר

61 למשל, סרטי הקולנוע "בינדיז'ניק והמלך", 1989 (בבימויו של ולדימיר אלניקוב); "אמנות לחיות באודסה", 1989 (בבימויו של גיאורגי יונגולד-חילקביץ'); "שקיעה", 1990 (בבימויו של אלכסנדר זלדוביץ').

62 בבל, "סיפורי אודסה: פרוים גראץ", שלונסקי 1984, עמ' 85. ראו גם: Исаак Бабель, «Беня Крик (киноповесть)», *Красная новь* 6 (1926): 42.

63 קומניו, "אישוני ברזל".

64 בבל, "חיל הפרשים: מעשה בסוס", מתוך שלונסקי 1963, עמ' 67.

65 קומניו, "אישוני ברזל".

באנו לעולם לפני הופעתן של תולדות האמנות. חיינו את חיינו בפרופורציות הלא נכונות, וגם מתנו בהן. בלי להתאים את חיינו ליחס הזהב. [...] אינני פסל. מיכאלאנג'לו הוא הפסל. אינני איטלקי. [...] אני עושה אישוני ברזל.⁶⁶

שלא כמו אמנים רוסיים בני זמננו, שעבורם תמונות חיי היהודים בפרוזה של בבל נראים תוספות אקזוטיות לפנורמה הרחבה של תולדות ארצם, עבור אנדריי קומנין דמויותיהם, תכונותיהם וגורלותיהם של היהודים הם הציר

הפנימי של ספרות זו. בפנייתו לקורא שמכיר את בבל מתרגומי "חיל הפרשים" ו"סיפורי אודסה" לעברית, מבקש האמן להראות שהעיקר בהם אינו בתמונות העבר ובתיאורי אומללותם וסבלם של היהודים בגלות. פסלי הברזל מדגישים את האהבה והאמונה, ההתמדה והחיוניות הבלתי נדלות - אותן תכונות של גיבורי בבל, שבהם הוא מחפש את משמעות קיומו בישראל ועבודתו בסדנת הנפחות שלו בשומרון: "מה עושה יהודי בנפחיה? מה עושה יהודי בנפח? לשם מה אנחנו חיים, מחשלים, מציירים, נושמים? אני משתדל להפוך את השאלות האלה לברזל."⁶⁷

---

66 ש.ש.

67 ש.ש.

קטלוג

הכינה אנה ימלין

מס' 1

"פאניה, " אומרת היהודיה ומנערת את הכסת, "הפולנים שחטו אותנו, והוא התחנן לפניהם: תהרגו אותי בחצר האחורית, כדי שבתי לא תראה איך אני מת. אבל הם עשו מה שרצו, הוא הוציא את נשמתו בחדר הזה- וחשב עלי... ועכשיו אני רוצה לדעת, " אמרה האשה פתאום בכוח נורא, "אני רוצה לדעת, איפה, בכל העולם כולו, תמצא עוד אב שידמה לאבי...".
חיל הפרשים: חציית הזברוץ'

מס' 2

כך החל שם בפיינה שריח אשוח עומד בה הסיפור על נישואיהם של ישו ודבורה. ריבה זו היה להתחתן, לדברי אפולק. חתנה היה איש יהודי צעיר, סוחר בשנהבים. אך ליל כלולותיה של דבורה הסתיים במפח-נפש ודמעות. פחד נפל על האשה למראה בעלה הקרב אל יצועה. שיהוק ניפח את גרונה. היא הקיאה את כל מה שאכלה בסעודת החתונה. דבורה עטתה חרפה, היא ואביה ואמה וכל בני משפחתה. החתן עזבה בבוז ולעג וכינס את כל הקרואים. וישו, שראה בייסורי האשה, שהשתוקקה אל בעלה ונתייראה מפניו, התעטף מיד בבגדי הכלולות ובלב מלא חמלה ורחמים שכב עם דבורה המתגוללת בקיאה. אחר כך יצאה דבורה אל הקרואים בצהלה רועשת, כאשה המתגאה בחטאה. ורק ישו עמד לו בצד. זיעת מוות בצבצה על בשרו. דבורת הצער עקצה אותו בלבו. באין רואים יצא מאולם המשתה והלך לו לארץ-ציה, מזרחה מיהודה, ששם חיכה לו יוחנן.
ולדבורה נולד בן בכור...
חיל הפרשים: פאן אפולק

מס' 3

העיר חרוכה - עמודים מנותצים ואנקולים נעוצים בקרקע כזרתות מרושעות של ישישה - נדמתה לי כמרחפת באוויר, נוחה וערטילאית כחלום. נוגהו העירום של הירח ניתך עליה כמעין המתגבר. עובש החורבות הטחוב נתלבלבכשיש צבעוני של ספסל-אופרה. ואני ציפיתי בנפש חרדה שמאחרי הקלעים עומד החשמלאי השחוח ואצבעו על מפסק הירח.
חיל הפרשים: שמשה של איטליה

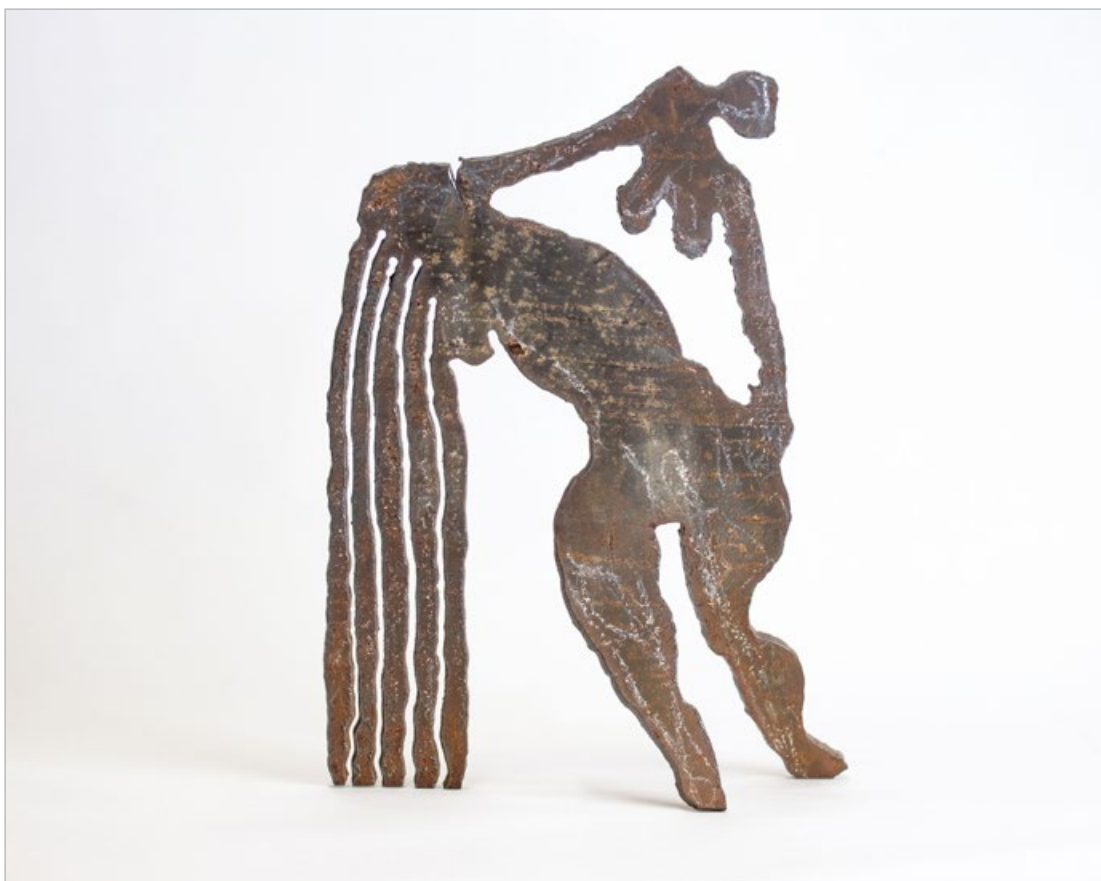
מס' 4

"המהפכה-נאמר לה 'כן', אך האומנם נאמר 'לא' לשבת?"
כך פותח גדליה וכורך סביבי את רצועות המשי של עיניו הכחלחלות כעשן.
חיל הפרשים: גדליה

מס' 5

חלמתי חלומות ונשים נראו לי בחלום, ורק לבי המגואל ברצח היה חורק ושותת.
חיל הפרשים: האווז הראשון שלי

מס' 6

סאוויצקי, מפקד הדיביזיה ה-6, השגיח בי וקם, ואני נפלאתי על יפי גופו הענקמוני. הוא קם ובארגמן מכנס-הריכבה שלו, בכיפתו הפטולה, השמוטה לו במצודד, באותות-ההצטיינות התחובים לו בחזהו, פילג את הביקתה, כיריעת-דגל זו המפלגת את השמיים. נדף ממנו ריח בושם וריח מתק מבחיל של סבון מרענן. רגליו הארוכות נמשלו כעלמות, ששוריינו עד לכתפיהן במגפי-פרשים מבהיקים.
חיל הפרשים: אווזי הראשון

מס' 7

מעבר לחלונות שוטטה קבצנית. היא דפקה על מסגרת החלון ואמרה:
"שלום לכם, איכרים נוכרים. אנא, שימו לב למצבי."
"מה עניין מצבך לכאן?" אמר טרקאניץ'. "היכנסי, עלובת נפש".
הקבצנית רחשה-גיששה מאוחרי הכותל ואחר כך זינקה לתוך החדר. היא ניגשה אל השולחן והשתחוותה
אפיים. טרקאניץ' נעץ אצבעותיו במטפחת שלראשה, השליך ארצה את המטפחת וגירד לה בשערה. אפור
היה שערה של הקבצנית, שב, מדובלל כולו ומאובק.
"טפו, איזה מוז'יק גברתני ומחוצף", אמרה, "ממש קרקס... אנא אל תמאס בי, בישישה, "
ליחששה בחופזה וטיפסה ועלתה על הספסל. טרקאניץ' שכב עמה. הקבצנית שמטה ראשה הצדה וצחקה.
חיל הפרשים: סאשקה כריסטוס

מס' 8

פצפצנו את השליאכטה בעיבורה של בלאיה צרקוב. פצפצנו כהוגן, עד ששחו העצים. מבעוד בוקר הוטבע בי האות, אבל המשכתי לשסף בכל עוז, כראוי וכיאה. היום, זכור לי, נטה לערוב. ממפקד הבריגדה התנתקתי, ומן הפרולטריון לא נשתרכו אחרי אלא חמישה קוזאקים קטנים. מסביב נאבקים הלוחמים ומתגפפים זה עם זה, ככמרים עם נשותיהם, מיץ אדום מטפטף ממני אט-אט, הסוס שלי משתין מלפנים...הקיצור, ארוכים הדברים.

חיל הפרשים: קונקין

מס' 9

ביירייסטייצ'קו, 1820. פול, אהובי, אומרים כי הקיסר נאפוליון מת, האמת הדבר? אני חשה עצמי בטוב,
הלידה היתה קלה, לגיבורנו הקטן נמלאים שבעה שבועות...
חיל הפרשים: ברסטצ'קו

מס' 10

ממש מול חלונותי היו כמה קאזאקים מוציאים להורג על חשד-ריגול יהודי זקן, שזקנו כעין הכסף. הזקן היה מתייבב ומתחלץ. אז אחז לו קודריא מפלוגת-המקלענים בראשו ונתנו תחת בית-שחיו. היהודי הדמים ופישק את רגליו. קודריא שלף פגיון בידו הימנית ובזהירות שחט את היהודי, בלי שנתז דמו עליו. אחר-כך הקיש על חלון שהוגף.
-אם יש למי חפץ, - אמר, - יבוא ויטול. זה חופשי...
חיל הפרשים: ברסטצ'קו

מס' 11

"ואניה, " אמר לאגייב, "בוא, נגרש את השד. בין כה וכה אנחנו חונים פה, להשקות את הסוסים..."
הוא הוציא מכיסו צלוחית של סמי-מרפא ומזרק של טרנובסקי ומסרם לדיאקון. הם ירדו מעל העגלה
והרחיקו בשדה כעשרים פסיעות. "אחות, קרא קורוטקוב מעל העגלה הראשונה, "תזיזי את העיניים,
שלא יסתנוורו מקרן השפע של אקינפייב."
"מחרבנת עליכם, רטנה האישה והסבה פניה מהם.
אקינפייב הפשיל את כותונתו. הדיאקון כרע לפניו על ברכיו והזריק. אחר כך ניגב את המזרק בסמרטוט
והסתכל בו כנגד האור. אקינפייב משך את מכנסיו כלפי מעלה, ניצל את שעת הכושר, נעמד מאחורי גבו
של הדיאקון ושוב ירה מעל לאוזנו ממש.
"תודה לך, ואניה, אמר ורכס את מכנסיו.
הדיאקון הניח את הצלוחית על העשב וקם על רגליו. שערו הדליל התעופף כלפי מעלה.
חיל הפרשים: איוואנים

מס' 12

"מה למד היהודי?"
"תורה."
"מה מחפש היהודי?"
"שמחה."
חיל הפרשים: הרבי

מס' 13

-...הכל סופו למות. לא ניתנו חיי-עולם אלא לאמא בלבד. ובפטירתה משיירת האם את זכרה, ששום אדם לא העז עוד לחללו. זכרון האם מפרנס בנו את מידת הרחמים, כאוקיינוס, זה האוקיינוס הגדול עד אין חקר, המפרנס במימיו את כל הנהרות, שמפציעים בארצות-תבל...

חיל הפרשים: הרבי

מס' 14

שנינו השקפנו על העולם כעל כר-דשא בירח-מאי, כעל כר-דשא, שנשים וסוסים מהלכים בו...
חיל הפרשים: מעשה בסוס

מס' 15

טאָרְדִי נפל, לוחמאניקוב נפל, לִיקוֹשְׁנֶקו נפל, גוליבוי נפל, טְרוֹנוֹב נפל, והסוס הלבן איננו תחתי. ועל כן, בכל התהפוכות האלה של גורל המלחמה, בטח כבר לא תזכה, החבר חֶלְפִינִיקוֹב, לראות את פני מפקד-הדיוויזיה האהוב סאביצקי, ואנחנו שנינו נתראה כבר במלכות- השמיים; אבל לפי השמועה, לא מלכות יש לו, לזקן שם במרומים, כי אם-בית זונות שלם, וחולי זיבה הרי יש לנו די והותר גם פה עלי האדמות, ועל כן אולי לא נתראה יותר כלל. וכך היה שלום, החבר חלבניקוב.

חיל הפרשים: המשך המעשה בסוס

מס' 16

"תשים קצת לב!" צווח הקוזאק הקטן ורץ ביער ככל שנשאווהו רגליו. הרוח קיפצה בים הענפים כארנבת שנטרפה דעתה, הבריגדה השנייה טסה בין אלוני גליציה, אבק-ההפגזה השאנן היתמר מעל לאדמה כמעל לבית-איכרים שליו. ולאות שנתן מפקד - הדיוויזיה יצאנו להתקפה, ההתקפה הבלתי-נשכחת ליד צ'סניקי.

חיל הפרשים: צ'סניקי

מס' 17

הכפר היה שט ותופח במים, טיט ארגמני שתת מפצעיו המשמימים. כוכב ראשון הבהיק מעלי ונשר לתוך העבים. הגשם הצליף על ענפי הערבות ונידלדל פתאום. הערב המריא אל השמיים כלהקת ציפורים, והעלטה שמה על ראשי את עטרתה הרטובה. כוחותיי אזלו, ושחוח תחת כתר- המוות הוספתי ללכת, מפיל תחנוני לפני הגורל שיעניק לי את היכולת שאין פשוטה ממנה- היכולת להרוג אדם.
חיל הפרשים: אחרי הקרב

מס' 18

"כוכב שדות, "שר סאשקה, "כוכב שדות נוגה על בית אבא, ואמא כף ידה מלאה תוגה...".

חיל הפרשים: שיר זמר

מס' 19

בהיכל־קודש זה של ביירייסטייצ'קו היתה השקפה מיוחדת, השקפה מפתה בעניין יסורי המוות של בני־האדם. בהיכל זה היו הקדושים יוצאים להורג בתפארת ציורית של זמרי איטליה, ושערותיהם השחורות של התלוינים הבהיקו כזקנו של הולופרנש.

חיל הפרשים: אצל וואלנט הקדוש

מס' 20

על נשים בחיל הפרשים אפשר לכתובספר שלם. הפלוגות יוצאות אל שדה הקרב, אבק, טרטור, חרבות שלופות, קללות משתוללות, הן דוהרות מלפנים עם חצאיות מופשלות, מגודלות חזה, כולן זונות, אבל חברות, והן זונות מפני שהן חברות, זה הכי חשוב, הן מסייעות ככל יכולתן, גיבורות, ומיד גם בזים להן, הן מאכילות את הסוסים, גוררות שחת, מתקנות את הרתמות, גונבות דברים מהכנסיות ומהאוכלוסייה.

חיל הפרשים: יומן משנת 1920, 18 באוגוסט

מס' 21

מוסיה אייכבאום, - כתב בניה, - שימה נא, בבקשה ממך, מחר בבוקר, תחת השער בסופייבסקאיה 17, -
עשרים אלף רובל. אם לא תעשה כן, הרי צפויה לך דבר כזה, שאוזן לא שמעה, ועל שפת כל לשון תהיה
בכל אודיסה. בכבוד, בניה המלך.

סיפורים: המלך

מס' 22

אל השולחן הסבו לא לפי הגיל. זקנה שיש עמה שטות עלובה לא פחות מבחרות שיש עמה פחדנות. ולא לפי העשירות. הארנק הכבד תוכו רצוף דמעות.
סיפורים: המלך

מס' 23

הם באו בלילה - תשעה אנשים, ומקלות ארוכים בידיהם. המקלות היו מלופפים בנעורת מזופפת. תשעה כוכבים בוערים נדלקו בחצר - הבהמות של אייכבאום. בניה ניתץ את מנעולי הדיר והיא מוציא את הפרות בזו אחר זו. המתין להן בחור, שסכין בידו. הוא היה מפיל פרה במחי אחד ונועץ את הסכין בליבה. על האדמה, שהוצפה בדם, נתפרחו אבוקות, כוורדים של אש, ונתרעמו יריות. ביריות היה בניה מניס את הפועלות, שנזעקו אל הרפת.

סיפורים: המלך

מס' 24

הדירות נהפכו לבתי-תבשילים. מבעד לדלתות שנתפייחו פרצה אש שמנה, אש שיכורה ודשנה. בקרניה העשנוניות נצלו פני זקנות, סנטרי נשים רוטטניים, חזות מזוהנים. זיעה, וורודה כדם, וורודה כקצף של כלב שוטה, שטפה את גושי הבשר האנושי, שנתבטבו והעלה סרחון שיש בו מן המתיקות. שלוש טבחות, לבד משוטפות-הכלים, שקדו על התקנתה של סעודת החתונה, והמושלת-בכיפתן - רייזל בת השמונים, עתיקת-המסורת, כספר-תורה, והיא זערורית וגבנונית.

סיפורים: המלך

מס' 25

ויהיה ערב ויהי בוקר יום חמישי. ויהי ערב ויהיה בוקר יום השישי. השבת טיילת ברחובות מולדבנקה.
סיפורים: צדק בסוגריים

מס' 26

- עוד לא הגיע הזמן, - השיב בנצ'יק, - אך הזמן הולך. שמע קול הצעדים ופנה לו דרך. סור הצדה, ליובקא.
סיפורי אודסה: השקיעה

תרגום לעברית

- מס' 1. איסאק באבל, חיל הפרשים ועוד סיפורים, תרגום נילי מירסקי (תל אביב, 1987) [להלן: מירסקי 1987], עמ' 46
- מס' 2. מירסקי 1987, עמ' 61
- מס' 3. מירסקי 1987, עמ' 63
- מס' 4. מירסקי 1987, עמ' 68
- מס' 5. מירסקי 1987, עמ' 73
- מס' 6. יצחק בבל, סיפורים, תרגום אברהם שלונסקי (תל אביב, 1963) [להלן: שלונסקי 1963], עמ' 35
- מס' 7. מירסקי 1987, עמ' 87
- מס' 8. מירסקי 1987, עמ' 103
- מס' 9. שלונסקי 1963, עמ' 73
- מס' 10. שלונסקי 1963, עמ' 71
- מס' 11. מירסקי 1987, עמ' 136
- מס' 12. מירסקי 1987, עמ' 74
- מס' 13. שלונסקי 1963, עמ' 39
- מס' 14. שלונסקי 1963, עמ' 67
- מס' 15. מירסקי 1987, עמ' 140
- מס' 16. מירסקי 1987, עמ' 156
- מס' 17. מירסקי 1987, עמ' 159
- מס' 18. מירסקי 1987, עמ' 161
- מס' 19. שלונסקי 1963, עמ' 89
- מס' 20. איסאק באבל, כל הכתבים: סיפורים, תרגום חמוטל בר־יוסף (ירושלים, 2008) [להלן: בר־יוסף 2008], עמ' 328
- מס' 21. שלונסקי 1963, עמ' 138
- מס' 22. שלונסקי 1963, עמ' 138
- מס' 23. שלונסקי 1963, עמ' 139
- מס' 24. שלונסקי 1963, עמ' 137
- מס' 25. בר־יוסף 2008, עמ' 58
- מס' 26. יצחק בבל, להמשך אל השמש, תרגום אברהם שלונסקי (תל אביב, 1984), עמ' 68

